
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

LAPMONOGRÁFIA

Hornyik Miklós: *A Délbácska története (1920—1929)*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1987

A folyóirat- és lapmonográfia-írásnak sokféle célja, rendeltetése és módszere ismeretes. Ezúttal csak a feldolgozásnak kétféle alaptípusát említjük. Az egyik a pozitivista, adatfeltáró és -rögzítő, az illető sajtóorgánium minden részletére tekintettel levő, analitikus eljárás. Ez gondosan számba veszi s leírja a lap megjelenésének, formájának, szerkezeti és szerkesztési sajátosságainak, továbbá tematikájának, személyi, anyagi, terjesztési vonatkozásainak, valamint ezek változásainak minden mozzanatát, minden konkrét elemét. Az effajta bemutatás mintegy fizikai valóságában akarja rekonstruálni a tárgyat. E formális jellegű, részletkutató módszerrel szembeni másik típus alig törődik az imént említett tényekkel, s elsősorban a vizsgált anyag szellemi oldala a belső világa, tartalmi mibenléte érdekli. A szerző az ilyen esetben az *állapotrajz* helyett *fejlődésrajzot* ad, az *analízis* helyett *szintézisre* törekszik, a *részletek* helyett az *egészre* irányul a figyelme. Aligha kell hangoztatnunk, hogy a helyes történelmi megközelítés megköveteli e kétfajta módszer egyensúlyát, mert csak így lehet elkerülni a történelmietlenség veszélyét és az interpretáció egyoldalúságát. S itt mindjárt mondjuk ki azt is, hogy Hornyik Miklós munkájának egyik legnagyobb érdeme éppen az, hogy harmóniát teremtett e két, látszólag ellentétes módszertani eljárás között. Elég, ha könyvének tartalommutatójára tekintünk, s rögtön látjuk, hogy az említett elvek és módszerek arányosan vannak képviselve. Ezáltal érte el, hogy a szoros értelemben vett sajtótörténeti követelményeknek is eleget tudott tenni, ugyanakkor azonban a lapmonográfia feltáró és leíró feladatait és kereteit meghaladva képet adott egy nemzetiség (illetve akkor még csak kisebbség) tudatvilágáról és léthelyzetéről. Meghozta egy olyan korszakban, amikor ez a kisebbség még csak tapogatózva kereste önmagát az új viszonyok között. Megváltozott helyzetének fizikai valóságát már észlelte ugyan, de tudata még nem volt képes az új feltételekhez alkalmazkodni, még a régi fogalmi készlet élt benne,

a régi reflexek működtek reagálásaiban. Ennek a létállapotnak a megragadása és tudatosítása Hornyik munkájának legalább akkora érdeke, mint a lappal kapcsolatos könyvészeti adatok felkutatása és pontos leírása.

Jó húsz évvel ezelőtt, a hatvanas évek második felében, amikor már egyre határozottabb körvonalakban bontakozott ki a Hungarológiai Intézet megteremtésének a gondolata, többünk tapasztalata összegeződött abban a felismerésben, hogy a jugoszláviai magyar kultúra bennünk élő képe nagyon egyoldalú és igen szegényes. Persze, nemcsak a kép volt halvány és bizonytalan, hanem az örökölt műveltség is, amit a két világháború közti polgári korszak hagyományozott ránk. Tájunk korábbi magyar műveltségéről pedig úgyszólván az alapvető ismeretek is hiányoztak, ami nem is csodálható, hisz a húszas-harmincas években szellemi-irodalmi életünk legtekintélyesebbjei is szinte programszerűen tagadták történelmi kultúránk valamikori meglétét. A leendő intézet koncepciójának kidolgozói önismeretünk e fehér foltjait kívánták megszüntetni azzal, hogy már a közzétett tervezet első fogalmazásában hangoztatták az ezzel foglalkozó témakör beiktatásának a szükségét. Folyóiratunk első, 1969. szeptemberi számában rámutattunk: „A programban egyetemesen művelődéstörténetnek nevezett témacsoport és kutatási feladatkör tudományos életünk legelhanyagoltabb területe. Jóllehet a múltban nem egy tudományos társulat vagy egyéni kutató foglalkozott a kultúrtörténet valamely részfeladatával, az eredmények mégsem mondhatók kielégítőeknek a feltárt anyag elégtelensége s az alkalmazott módszerek és követett szempontok elavultsága miatt. Ide soroltuk mindazokat a teendőket, amelyeket a művelődési intézmények, a nyomdászat, a sajtó-, színház- és iskolatörténet, a szellemi néprajz, a képzőművészet, a zene stb. terén kell elvégeznünk. A felsorolt ágazatokban már korábban is folyt bizonyos gyűjtő-, feltáró- és kutatómunka, elég csak a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulatra, Dudás Gyulára, valamint Iványi István, Erdújhelyi Menyhért, Kálmány Lajos s mások munkásságára gondolnunk, de a tudományos kutatás mai szempontjai és módszerei megkövetelik mind a régebbi eredmények felülvizsgálatát, mind pedig kiszélesítését más, itt nem érintett ágazatokra is.”

Rendszeres, tervszerű kutatások a hazai magyar sajtó történetének a feltérésében csak 1972 óta folytak, noha már korábban is megjelentek olyan értékes feldolgozások, mint pl. Kek Zsigmond: *A Híd története* (1945), Bori Imre: *A Szervezett Munkás irodalompolitikája* (1966), Kolozsi Tibor: *Örtűz fényében. Szabadkai folyóiratok és könyvek* (1966) vagy pedig Triva Militar és Božidar Kovaček munkái, amelyek a jugoszláviai magyar sajtó történetének bizonyos fejezeteit is magukban foglalták. Itt csak néhány címre és névre hivatkozhattam az Intézet megalapítása előtti időkből, csak jelzéseként annak a ma már impozáns méretű kutatásnak, amelynek egyik eredménye Hornyik Miklós *A Dél-bácska története (1920—1929)* című monográfiája. A szerző sikeresen

valósította meg azt a talán legfontosabb elvet, hogy a jelenségeket nem szabad önmagukban és önmagukért vizsgálni. Könyve azt is bizonyítja, hogy az életnek egyetlen szegmentumával nem lehet képet rajzolni az adott korszakban egy adott emberi közösség kultúrájáról. Ezért a lap eszmei, politikai és társadalmi tájékozódása mellett foglalkozik a gazdaságpolitika, a földosztás, a kivándorlás, az egyház, a pártok témáival is, kellő és helyénvaló kritikái észrevételekkel kísérve a lap ez irányú írásait. A tanulmány egyik legfontosabb tételét mondja ki a bevezető fejezetben: „A jugoszláviai magyar sajtó központi szerepet játszott a jugoszláviai magyar irodalom kialakulásában, irodalomtörténeti szempontból tehát csakugyan elsőrangú a fontossága. Adatainak számbavételét, közleményeinek elemzését, jellegének (jellegváltozatainak) leírását mégsem emiatt tekintjük sürgető feladatunknak. Hírlapirodalmunk társadalmi, gazdasági, politikai és közösséglélektani adalékai hasonlíthatatlannul fontosabbak az irodalomtörténetiekénél. A jugoszláviai magyar kisebbség mindennapjaiban, politikai és társadalmi harcaiban nem az irodalmi művek és mozgalmak, hanem a napi- és hetilapok töltötték be tudatformáló szerepet. Különösen így volt ez az államfordulat évétől kezdve a királyi diktatúra kikiáltásáig terjedő időszakban. Szentelcky Kornél kisebbségi öntudatú irodalmi programját a korabeli magyar lapok — elősorban a Délbácska — kisebbségvédelmi ideológiája készítette elő.”

Úgy vélem, ebben ott van a kisebbségi kulturális szemléletre oly jellemző magatartás és felfogás bírálata is: annak a szemléletnek a felülvizsgálata, amely megelégszik a szépirodalmi tevékenység „szabad” gyakorlásával, s beéri a társadalmi történésekre, az életre való szubjektív reagálás lehetőségével. Bármennyire intenzív, lényegét megragadó és személyileg döntően fontos, sőt a maga módján teljes a környező világ átélésének szépirodalmi megfogalmazása (s éppen az átélés révén megismerésének lehetősége is), aligha elégíthet ki bennünket a valóságról ily módon szerzett ismeret és az így alkotott tudat. Egy kisközösség életfolyamatainak és mindennapjainak krónikáját jegyző napilap a kisebbségi létezés konkrét formájáról tudósít, s hogy divatos szóval mondjuk, e *hírháttér* értelmezésével, elemzésével, összefüggéseinek megvilágításával, meggyőződésem szerint, Hornyik legalább oly éles fényt derített hat-hét évtizeddel korábbi múltunkra, mint mondjuk, a korszak egész lírai termése. Még ha tudjuk is, hogy — mondjuk így — a „tükröztetésnek” nem azonos formáiról és funkcióiról van is szó.

A munka egyik erőssége az, hogy a szerző önállóan, a konkrét újságszövegekre hagyatkozva alakítja ki a képet erről a lapról. Fenntartásokkal és kritikailag tekint a korabeli cikkek értelmezéseire, a jelenségek interpretációira, de nem polemizál forrásaival, nem korrigálja, hanem megítéli ideológusait. Önálló koncepciója tengelyében az ún. „kisebbségi” státus polgári ideológiájának a vizsgálata áll. Rámutat, hogy a lap felelősei nem találták meg, még csak nem is keresték természetes szó-

vetségesüket a munkásságban, a baloldali erőkből, amelyek pedig a húszas években jelentős tényezői voltak Vajdaság politikai életének. De még a toleráns magatartású liberális demokrata szerbséggel sem vállaltak közösséget, ahogyan ezt az azonos osztályhoz való tartozás alapján várni lehetett volna. Az elzárkózás, a szigetpolitika tüneteit ismeri fel szerzőnk pl. abban is, ahogy a lap a szociális problémákról nyilatkozik. Magáévá teszi a szociális igazság *elvi alapjait*, de amint azok konkrét formában is felvetődnek, a lap ismét a maga csigaházába húzódik, ahogyan az újjvidéki grafikai dolgozók sztrájkja esetében tette.

A tanulmány szemléletesen, több cikk elemzésével mutat rá a *Délbácska* állásfoglalására az ébredező fasizmus kérdésében. E cikkek elemzéséből kitűnik, hogy a lap éppoly szigorúan utasítja vissza ezt a torz ideológiát, mint ahogyan az SZHSZ Királyság leghaladóbb orgánumai: elítéli a német nemzeti szocializmust, a fajelméletet, az olasz fasizmus imperialista törekvéseit, különösen az 1926-os olasz—jugoszláv incidens kapcsán; Mussolinit teszi felelőssé a bolgár és görög revansgondolat erősödéséért, s e tekintetben egyfajta jugoszláv patriota érzésének is hangot ad. E szemléletileg pozitív álláspontja azonban nem gátolja abban, hogy hevesen ostromozza a Szovjetunió és a Magyar Tanácsköztársaság politikai ideológiáját. A jugoszláv munkásmozgalom iránt már némileg enyhébb és differenciáltabb nézeteket vall, mert úgy véli, hogy az kedvező irányba befolyásolhatja a jobboldali nacionalista pártok és szervezetek programjait. Ezekből a megállapításokból Hornyik helyesen vonja le azt a következtetést, hogy a *Délbácskának* nincs átgondolt, kimunkált politikai álláspontja, még kevésbé filozófiaiilag megalapozott világnézete. Ezt nyilván a sokszor emlegetett „kisebbségtudat” jelszava mögött is hiába keressének. — A lap orientációjára a történelem kérdéseinek a megítélésében is az eklektikusság jellemző: a történelem főleg arra jó, hogy a „nemzeti önvédelem” lap által hirdetett téziseit igazolja, tehát napi politikai törekvésekhez adjon támasztékot. A szerkesztők gyakran viszik olvasóikat hosszabb kirándulásra az elmúlt századokba, egykorú törvényparagrafusokat, alkotmánycikkeket, kiváltságleveleket stb. idéznek, amelyek az etnikumok, a kisebbségek, a vallásközösségek és hasonló csoportok jogi helyzetét és státusát szabályozták, hogy aztán föltegyék a kérdést: Hogy állunk ezzel napjainkban?

E sokféle kitekintés és széles körben végzett tájékozódás után ér el a szerző a szorosabb értelemben vett művelődéstörténeti kérdésekhez: tehát az iskolák, a műkedvelés, a könyvkiadás, a képzőművészet stb. terére. A kulturális-művészeti érdeklődésű olvasót természetesen a *Délbácska* irodalmi anyaga érdekli leginkább. Erről aránylag keveset olvashatunk, de tegyük hozzá mindjárt azt is, hogy nem a szerző mulasztásából. Politikai napilap lévén a *Délbácska* az irodalomnak csak szűk teret biztosított, s akkor is többnyire politikai elgondolásainak és céljainak rendeli alá a közölt verset, tárcát vagy novellát, s csak elvétve tisztán esztétikai célzattal jelenteti meg. A lapnak saját írói köre nem alakult

ki, mindössze egy-két többször előforduló név jelzi a vele való szorosabb kötődést. Pontosnak látszik tehát Hornyik megállapítása, hogy „Az újvidéki magyar napilap szinte minden számában közölt verset, tárcanovellát, kroit. E közleményeiből ítélve a szerkesztőség hosszú évekig kísérlet sem tett arra, hogy valamiféle irodalompolitikát folytasson”. S abban is igazat adhatunk neki, hogy „A közlemények a korszak irodalmi termésének átlagához mérve is szürke átlagot jelentenek. A Délbácska irodalmi ízlése kifejezetten konzervatív volt, irodalmi közleményeinek többsége legföljebb ha ízléstörténeti szempontból érdemel figyelmet.” Különösen bizarr és kevert ízlésre vallott, hogy a múlt századi és a kortárs klasszikusok (Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád) versei és prózája mellett Petri Ádám temerini vagy Ipacs István maradéki fűzfapoéták verseit kínálta az olvasónak. Persze a befutott polgári írók is szerepelnek: Herceg Ferenc, Kosáryné Réz Lola, Csathó Kálmán, Bársony István. A hazai magyar szerzők közül a színvonalat Fekete Lajos, majd Csuka Zoltán, Debreczeni József, Laták István képviseli néhány verssel.

Sokkal érdekesebb kép tárul fel előttünk az irodalmi vitákból, amelyből a *Délbácska* is kivette a részét. Hornyik éber figyelemmel kíséri könyvében a lap álláspontjainak a módosulásait az irodalmi avantgárd, a modernizmus kérdésében. 1925-ig a lap egyértelműen utasítja el az újszerű törekvéseket, gúnyiratokat jelentet meg Kassákról, az aktivistákról, az *Út* című újvidéki aktivista folyóiratról, s írói sorra veszik az expresszionista, konstruktivista, futurista, dadaista és egyéb irányzatokat is. 1925 márciusában váratlanul pozitív értékelés jelenik meg az *Út*-ről, s a továbbiakban megszűnik a támadó és szatirikus hangú cikkek közlése is ezekről az irányokról. S ha távolabbról ugyan, de összefügghet ezzel a *Délbácska* egy másféle hangváltása is az ún. „vajdasági irodalom” körüli vitákban. Hornyik nem mutat rá közvetlenül e két jelenség összefüggésére, de azzal, hogy egymás mellett tárgyalja őket, mintegy felkínálja az olvasónak a következtetés levonását. Az eszmei ingadozás a vajdasági irodalom kérdésében még feltűnőbb, mint az avantgárd tekintetében. A lap a kezdetekben még nem adta fel a magyar irodalom egységének az elvét, s több cikkében is *A magyarság kultúrfrontjának egységéért* száll síkra, ahogy egyik cikkének a címe mondja, a „magyar jövő akarásának” a jegyében. Szinte gyermeteg naivitással, reálpolitikai érzék híján hirdeti *A magyar kultúrmozgalmak egységesítése* eszméjét, ahogy egy másik címben olvashatjuk. A lap azonban e kérdésben is csakhamar kénytelen takarodót fűjni, s megbékélni azzal, hogy a magyar irodalom egysége csak fikció, s ideje a hazai magyar irodalommal való nagyobb törődésnek. A húszas évek végén, 1927-ben és 28-ban eljut odáig, hogy szinte propagálja a hazai magyar szerzőket, támogatja az irodalmi pályázatokat, s kifejti azt az óháját, hogy a „jövőben több helyet juttatunk a fejlődő jugoszláviai magyar irodalomnak is. Ezek a meg gondolások késztek arra is, hogy lapunkban az IFJÚSÁG rovatot bevezessük. Ebben a rovatban nevelni akarjuk ifjainkat, közvetlen

érintkezésbe akarunk jutni velük, s meg akarjuk egyúttal teremteni a jugoszláviai magyar irodalom utánpótlását is”.

Az itt említett problémáknak a felvetése s aránylag kevés időt igénylő — olykor többszöri — átértékelése nem áll ellentétben Hornyik Miklós megfigyelésével, nevezetesen, hogy „Fennállása során nem módosultak a lap szerkesztési elvei. Első számának megjelenésétől kezdve jellegzetesen kisebbségi öntudatú újságként működik — a meglepő csak az, hogy ezt irányvételét a királyi diktatúra kikiáltásáig meg is tudta óvni”. Pedig hogy milyen gondokkal járt e „kisebbségi egység” megteremtése, arra bizonyíték lehet a főszerkesztő, dr. Szlezák Rezső programcikkének kissé nehézkes, sőt helyenként homályos gondolatmenete: „Nem politikai érdekeket és célokat értünk itt, mert az a meggyőződésünk, hogy egy államban élő különböző fajok és nemzetiségek felett álló általános és egyetemes közérdekek és közcélok köré a csoportosulás nem történhetik nyelvi különbségek szerint. Bár ugyanazon nemzetiséghez, de más és más társadalmi rendhez vagy osztályhoz tartozó egyedek ugyanazon politikai pártban össze nem férnek, mert a tömörülés politikai célok köré osztály- és rendi érdekek szerint történik.” Talán ez az egyetlen olyan hely a szövegben, ahol nem egészen tudok egyetérteni Hornyik Miklóssal, aki az itt idézett szavak előtt azt írta, hogy „A szerkesztőség már első programcikkében világosan kifejti, milyen szerepet szán az újvidéki magyar lapnak, milyen szerkesztési elvek irányítják munkájában”. A fenti idézetben azonban szó sem lehet valami „világos” irányvételről, mert valójában nem (csak) a stílusban, az előadás megformálásában rejlik a nehézkesség és a homály, hanem a gondolati tartalomban, amely tagadja, hogy az eltérő nemzetiségek közös célokat tűzhetnek maguk elé. Nem szólva a főszerkesztő „osztály és rendi érdekekre” való hivatkozásáról.

Hornyik Miklós dolgozatának egészéből azonban ettől eltekintve hátrahagyottan kitűnik, hogy világnézeti megalapozottság és intézményesített szervezési formák híján, olyan eklektikus polgári gondolatkörben, mint amilyen a *Délbácskái* is volt, a kisebbségi kultúra ügye teljesen ki volt szolgáltatva az egyedi ambícióknak és spontán erőknak. A lap „kisebbségvédelmi ideológiája” pedig csak egy keskeny gyalogösvényt tudott járhatóvá tenni, amely redukált irodalmi szellemhez vezetett.

SZELI István

ÖNÉLETRAJZ VAGY TÖRTÉNELEM

Beder István: *Nagyböjt Abbáziában*. Forum Könyvkiadó, 1987

A műfajköztiség modern, értékhardozó jegye lehet egy műnek. Beder István regénye viszont azt példázza, hogyan válhat a műfaji (meg)ha-